

Bars a török félhold szorításában

A nagy történelmi visszaemlékezések fénye mellett a kisebbek, az inkább regionális jellegűek, általában szerényen a háttérben maradnak. Mondhatnánk így van ez rendjén, ha nem azt tapasztalnánk, hogy ezáltal a kisebb jelentőségű események lassanként elfelejtődnek, kiesnek a későbbi nemzedékek történelmi tudatából még azokon a helyeken is, ahol pedig felidézésükre méltó ok lenne.

1986-ban országosan megemlékeztünk Buda töröktől való visszafoglalásának 300. évfordulójáról. A következőkben egy országos szempontból kisebb jelentőségű, ám a kor magyarjainak öntudatot, hitet és tartást adó eseményről szólnunk. 325 éve, 1664. július 19-én zajlott le Léva mellett a történetírásban sokáig garamszentbenedeknek emlegetett lévai csata, ahol a császári ház generálisa, Louis Rautit de Souches tizenötezer emberével vereséget mért a kétszeres túlerőben lévő török hadakra. Az eseménynek azon túl, hogy visszaadta a birodalom népeinek és a szövetséges seregek katonáinak önbizalmát, jelentős gyakorlati eredménye is volt, e veszteség után a töröknek nem maradt többé ereje arra, hogy megpróbálja áttörni az északi bányavárosokat védő várrendszer és így megkaparintani az ország északi kincsesbányáit.

Mielőtt a visszaemlékezés részleteibe merülnénk, tekintsük át röviden azt az eseménysort, amelynek eredőjeként az északi megyék számára oly veszélyes helyzet kialakult. 1663-ban Köprülü Ahmed nagyvezér hatalmas sereggel indult meg a Duna vonalát követve észak felé. Mivel a rendkívül hosszú tavaszi esőzések seregét Budán meddő tétlenségre kárhoztatták, az év júliusában már megvalósíthatatlannak tartotta a hadjárat elsődleges céljának megvalósítását, Bécs elfoglalását. 1663. július 16-án Budán haditanácsot tartott és úgy döntött, feladja eredeti elképzelését és roppant seregét észak felé, a bányavárosok irányába fordítja. Érsekújvár felé indult, a bányavárosokat őrző vár megtámadásával a maradék Magyarország legértékesebb vidéke után nyúlt.

1663. augusztus 7-én Forgách Ádám érsekújvári kapitány Párkánynál meglepetésszerű támadást hajtott végre a török előhad ellen, de súlyos vereséget szenvedett. E vereség tudata erősen hatott az egyébként hőiesen helytálló védők lelkiállapotára. 1663. szeptember 26-án Forgách, a feltételek elfogadása után, átadta az erősen megrongált várat a kb. tízszerez túlerőben lévő török seregek vezéreinek. Újvár eleste után rövidesen török kézre került Nyitra, Nógrád, Galgóc, Drégely, Szécsény, Buják és Léva is.

1663–1664 telén, Újvár elestének hírére végre megmozdult valami. A Regensburgban tanácskozó birodalmi gyűlés – elsősorban János Fülöp mainzi érsek-fejedelem kezdeményezésére – egy törökellenes nemzetközi koalíció összekovácsolását szorgalmazta. A terv végül is sikerrel járt, a birodalmi gyűlés mellett működő haditanács három önállóan működő hadsereg felállításáról döntött: Felső-Magyarországon de Souches, a Duna mentén Montecuccoli, a Drávánál Zrínyi Miklós, illetve Hohenlohe német birodalmi és Strozzi császári hadvezérek parancsnokságával. Ne vitassuk most a terv nyilvánvaló hibáit, az erők szétforgácsolását, figyelmünket fordítsuk inkább az északi sereg hadmozdulataira, a szerencsés de Souches kényszerhelyzetekből is előnyt kovácsolni tudó hadvezetési képességeire.

1664 elején az északi sereg a Vág völgyében, Galgóc térségében kezdi összegyűjteni egységeit. Az északi sereg feladatául a hadvezetés a bányavárosok védelme mellett a Galgóc–Nyitra–Léva vonalában történő felvonulást és a török által megszállt erődítések egy részének visszafoglalását tűzte ki célul. A felkészülés már február–március hónapokban megindult Louis Rautit de Souches francia gróf és frissen kinevezett tábornagy parancsnoklása alatt. A február 29-én meghirdetett nemesi felkelés főparancsnokául Koháry

István grófot, a bányavárosok főkapitányát nevezték ki. A március 18-i stratégiai terv értelmében de Souches ötezer gyalogost, háromezer lovast és annyi magyar sereget kapott, amennyit „optimálisan hadba lehet szólítani”. Ez a harcok kezdetére végül is mintegy háromezer huszárnyi erőt jelentett. A sereget később még feltöltötték Heister generális ötezer főnyi császári zsoldosával, ezek azonban Morvaországból csak később, a harci cselekmények első részének befejezte után, június táján érkeztek meg de Souches táborába.

A főparancsnok április közepén kapta meg az első harci feladatot: Nyitra körülzárását és felszabadítását. Ugyanakkor április 15-én szerény tüzérséget is a rendelkezésére bocsátottak, 15 kisebb ágyút és négy nyolcfontos mozsarat. Nyitra török helyőrsége ezer emberből és negyven ágyúból állott. De Souches körülzárta Nyitrát, ám az ostromot illetően tanácstalan volt; április végéig várt, amíg nyolc nehéz kaliberű ágyút és kétezer német gyalogost nem kapott erősítésül. A nehéztüzérség gyorsan komolyabb sérüléseket ejtett Nyitra nem különösen masszív falain. A törökök végül is az első roham előtt kitépték a fehér zászlót és szabad elvonulás fejében május harmadikán átadták a várat de Souches tisztjeinek.

Nyitra felszabadulását választóvonalként is értékelhetjük. A vereség megtépázta Köprülü seregének nimbuszát, a császári-királyi oldal pedig offenzívába ment át.

De Souches hétszáz fős helyőrséget hagyott Nyitrán, seregével pedig Léva ellen indult. Adatunk van egy február 18-án lezajlott Léva körüli csetepatéről, amikor is a török várórség egy 50 huszárból álló egységet észlelt a vár közelében. Riadót fúvattak, rájuk vetették magukat, ám egy kb. 400 fős császári csapat oldalba támadta a meglepett törököket és a súlyos veszteségek mellett fogságba esett a szandzsákhég fia is. A levéltári adatokból azt is tudjuk, hogy a Léva parancsnokló Ali pasa április 6-án a várórséget alkotó budai egységet újjakkal cserélte fel. Tudomásunk van továbbá néhány panaszról, amely a lévai pasa ellen intéztek olyan községek, amelyek más szandzsákhöz tartoztak, ám Léva török ura adót követelt rájuk.

Április 17-én a törökök a jenői beglerbéget, a váradi, egri és a székesfehérvári pasát utasítják, hogy csapataikkal szálljanak táborba Érsekújvár mellett. Ez tehát az a török ellenlépés, amely de Souches északi tevékenységét lett hivatva megműsítani.

De Souches serege Nyitra elfoglalása után a felégetett Verebélyen és Barson keresztül Léva felé vonul. Az időjárás most sem kedvezőbb a seregek számára, mint az elmúlt évben. A tavasz rendkívül csapadékos, az utak nehezen járhatók, Léva környékén is sok a mocsaras, lápos terület. De Souches átkel a Garamon, tekintettel azonban arra, hogy Lévat sűrű mocsaras terület védte, amely most, a kedvezőtlen időjárásnak köszönhetően teljesen járhatatlan volt, a sereg kissé északra húzódott, Bát és Bakabánya közé, hogy készleteiket úgy-ahogy feltöltsék. A török akkor már közel volt, Husszein pasa Budáról Újvár felé tartott huszonegyezer fős seregével, amikor azonban híret vette de Souches hadmozdulatainak, Léva felmentésére küldte Kücsük Mehmed váradi pasát tizenötezer emberrel.

De Souches május 13-án, a vár elleni ostromot reménytelennek ítélve, kissé északra húzódott, majd készletei feltöltése és a Morvaországból útnak indult Heisterrel való egyesülés reményében másnap, 14-én, nyugatra, Nyitra irányába mozdult el. Nagy volt azonban a meglepetése, amikor a Garamhoz érve a hidat, amelyen pár nappal előbb seregével átkelt, csak romjaiban találta, ugyanakkor a szemben lévő parton felfedezte a nagyváradi pasa tizenötezeres seregét, amely így elvágtá előle a Nyitra irányában való visszavonulás útját. De Souchesnak alkalmá nyílt bebizonyítani, hogyan képes szerencsés kézzel kényszerhelyzetből ügyes vezéri döntéssel győztesként kikerülni. A lehető legjobb megoldást választotta: seregével a Garam völgyében észak felé húzódott, Garamszentbenedek–Újbánya–Zsarnóca–Szentkereszt irányába, ahol az egyre szűkülő Garam-völgy nagyobb esélyt adott neki egy esetleges csatában a török túlerő ellen. Az átjárónál, a török táborral szemben, Koháry könnyűlovasságának egy részét hagyta, akiknek az volt a feladatuk, hogy a május 14-i rossz látási viszonyok közepette elhitesseék a törökkel, hogy a császári-királyi sereg átkelésre készülődik és Kücsük másnap a török oldalon számíthat csatára. Mint már említettük, de Souchesnak több alkalommal szerencséje volt, itt is; a török csak másnap, 15-én reggel vette észre a cselet és gyorsan átkelve a folyón üldözöbe vette az északi sereget.

Carnier ezredes, az utóvéd parancsnoka a zsarnócai híd védelmére őrséget hagyott hátra, Zsarnócán, a városban Koháry huszárjainak egy része foglalt állást, maga a főkapitány vezetésével. A Zsarnóca mögötti domboldalra gyalogságot és némi tüzérséget telepítettek, a sereg zöme ekkor már Szentkeresztnél járt. A török támadás hírére de Souches négyezer-öt-száz fős erősítést vezényelt vissza a zsarnócai dombokra, akik közül csak mintegy háromezer

fő ért vissza a csata idejére. Kücsük viszonylag könnyen elfoglalta a hidat, a magaslat ellen mintegy tízezer emberével támadott. A császári sereg kedvező elhelyezése, az ágyúk jó tüzelési lehetősége azonban megtette a magáét; roham roham után omlott össze, míg nem este a tizenegyedik roham előtt maga a dühtől tajtékzó Kücsük vette kezébe a félholddal díszített vörös zászlót – és maradt holtan a csataterén alig tíz perc múlva, golyótól találan. Helyettese, Hamza bég elismerte a kialakult helyzetet és a megtépázott sereget gyorsan visszavonta dél felé. A sokáig szentkeresztinek titulált¹ zsarnócai csatában több mint ezer török esett el, a sebesültek száma legalább háromszor annyi volt. De Souches kétezer-ötszáz gyalogosa és Koháry ötszáz huszárja közül alig volt kéttucatnyi áldozat. A főparancsnok győzelmi jelentést küldött Bécsbe és azonnal megváltoztatta eredeti haditervét²; Szentkereszt térségében várta be Heistert, majd június 6-án tizenötezres seregével megindult Léva felé.

Közben a Garam menti mocsaras rétek kiszáradtak, de Souchesnak ekkor már könnyebb dolga volt. Tizedikén körülzárta Lévat, 14-én Csatra-Patra Ali pasa feladta a várat. De Souches Léván német helyőrséget hagyott Joachim Neumuth kapitány vezetése alatt, maga pedig a fősereggel visszavonult a Vág felé.³

A török persze nem nyugodott bele Nyitra és Léva elvesztésébe, Ahmed Fázil Köprüli-záde nagyvezér az esztergomi Ali pasát bízta meg, hogy harmincezres sereg élén visszafoglalja e két erősséget. Az északi megyék elfoglalásának veszélye újból fenyegetett. Július 9-én császári leirat utasítja de Souchest, hogy kövessen el mindent a török fenyegetés elhárítására. Július 16-án a szeredi táborból tizenötezer ember kelt útnak erőltetett menetben Nyitra és Léva felé.

A két sereg ismét a Garam mentén, Kovácsi közelében találkozott. A törökök a Benedek és Léva közti dombokon álltak, július 17-én a tatár segédszázadok már megtámadták Koháry huszárjait. De Souches arról is értesült, hogy a janicsárok vezére már nem az általa is ismert Hamza bég, hanem Hadzi Musztafa. Hamzát a helyettesévé fokozták le, mert abba a gyanúba keveredett, hogy Zsarnócaánál idő előtt vonult vissza.

Tizenyolcadika nyugodtan telt el. De Souches a derékhaddal Kiskoszály és Újbars között foglalt állást. Tizenkilencedikén az elősők török mozgolódást jelentettek, de Souches riadót rendelt el és hadrendbe állította a csapatokat. Előőrsnek Koháry huszárjait küldte, az ő biztosításukra, a bekerítést elkerülendő, délre Heister gyalogosait, északra, a balszárnyra, Balassa lovasait. A sereg már harcra készen állt, amikor de Souches újabb jelentést kapott, amelyben a reggeli jelentést visszavonták és a török tábor nyugalmáról számoltak be. De Souches itt megint jól döntött: nem fúvatta le a harckészültséget, nem kockáztatta a sereg harci kedvének elvesztését, hanem támadást parancsolt, átkelést a Garamon.

Koháry huszárjai támadtak az első hullámban, de Souches itt is újított, nem a bevett szokás szerint mozgatta egységeit, megzavarva ezzel a törököt. Koháry támadása a valóságban csel volt, a tatár lovasságot volt hivatva maga után csalni, amelyre a mai Léva-Tolmács országút mellett akkortájt elterülő liget szélén muskétások lestek. Koháry huszárjai az erdő előtt ellentámadásra fordultak vissza, a tatárok soraiban erős rendet vágtak a puskások golyói, ugyanakkor a tatárokat követő kisebb janicsár egység is golyózáport zúdított a huszárokra. Többen estek, közöttük Koháry István is. Hősi halálának emlékhelyét máig kápolna vigyázza, holttestét először Csábrág várában temették el, majd századunk elején átvitték a garamszentbenedeki apátsági templomba, ahol Coburg Ferdinánd, akkori bolgár cár díszes síremléket állíttatott neki.⁴

Térjünk azonban vissza a csatához. A törökök megismételt támadása közepén válságos helyzetet hozott létre. A császári védelmi vonal megingott, a gyalogság visszavonult, egy részük fejvesztetten a Garamon túlra menekült. Ott azonban sikerült megállítani őket,

¹ Így szerepel a csata többek közt *Bocsor István Magyarország története* (Bp., 1864) c. munkájában; Bars vármegye monográfiájában, sőt, egynémely jelenkori cseh, illetve szlovák kiadványban is (pl. *Zoznam obci v SSR – Az SZSZK községeinek névsora*, Bratislava, 1973).

² De Souches eredeti terve a déli irányból jött török támadás után visszavonulás volt Zsarnóca–Szentkereszt–Privígye–Bánovce–Trencsén irányában, ott kívánta feltölteni tartalékait és bevárni Heistert.

³ A visszavonulást Heister vezényelte, mivel már az ostrom előtt de Souches megbetegedett és a magas láz levette lábáról.

⁴ A síremlék a templomban ma is megtekinthető.

soraikat úgy-ahogy rendezni, sőt, az addig csendes északi szárnyról mintegy ezer főt átcsoportosítani. De Souches ismét csak ügyesen használta ki, hogy Ali délen tett fel mindent egy lapra, így az északi szárnyról a tüzérség egy részét is áthelyezte a szorongatott délre. Kihasználva a harcban beállott hosszabb szünetet – a törökök a végső támadásra rendezték soraikat, harcra készült a tatár tartalék is, csupán a janicsárok voltak eddig érintetlenek –, de Souches ügyesen álcázva felállította az ágyúkat a leginkább szorongatott helyen, északról újabb háromezer embert küldött a megrikkult gyalogság és Balassa huszárjainak támogatására. A rájuk özönlő tatár támadást így meglepetésszerű ágyútűz fogadta, s a friss, átcsoportosított gyalogság képes volt felfogni a törökök néhányszor megismételt rohamát. Délután a törökök visszahúzódtak, majd megtépzóztak egységeik Párkány, illetve Ipolyság irányában visszavonultak. Hetezer török halott maradt a csatatéren, a császári-királyi oldal kb. ötszáz ember vesztett. Másnap, július 20-án, Louis Ratuut de Souches tábornagy győzelmesen bevonult Lévára.

A győzelem a felső-magyarországi megyék számára létfontosságú volt, számukra megszűnt a közvetlen török veszély. 1664 nyara azonban még nagy örömeket és nagy csalódásokat tartogatott a kortársak számára: mindenekelőtt a szentgotthárdi győztes csatát és az azt követő vasvári békét.

Csáky Pál

Köszönetet mondok *Korentsi Mihálynak*, a Lévai Járási Levéltár dolgozójának, segítségéért.

Magyar-szlovák helynévszótár: Bakabánya – Pukanec, Bät – Bätovce, Garamszentbenedek – Hronský Beňadik, Érsekújvár – Nové Zámky, Galgóc – Hlohovec, Ipolyság – Šahy, Kovácsi – Kozárovce, Léva – Levice, Óbars – Starý Tekov, Párkány – Parkany, ma Stúrovo, Privigye – Prievidza, Szentkereszt – Svätý Kríž, ma Žiar nad Hronom, Újbánya – Nová Baňa, Tolmács – Tlmače, Verebély – Vrable, Zarnóca – Žarnovica.

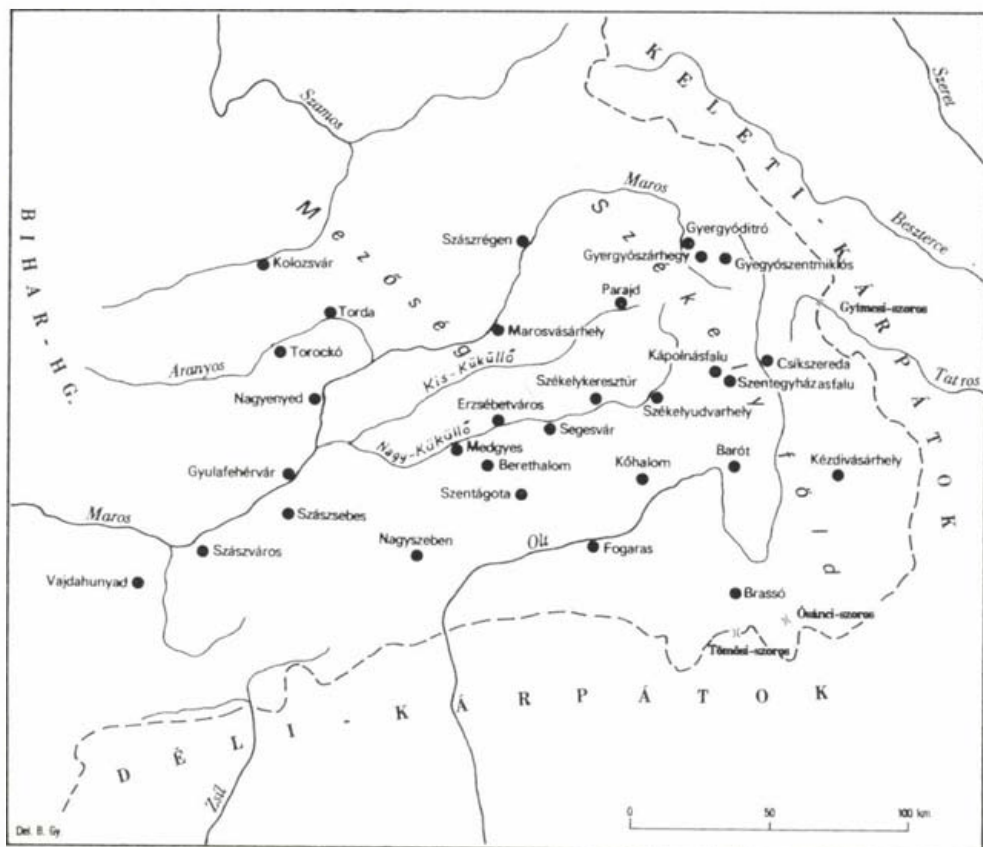
A székelyudvarhelyi céhek kereskedelmi kapcsolatai

Az udvarhelyi céhmesterek termékeiket eljuttatták a legtöbb erdélyi városba. Kereskedelmi kapcsolataik voltak a következő helységekkel: Székelykeresztúr, Barót, Kóhalom, Marosvásárhely, Segesvár, Erzsébetváros, Fogaras, Medgyes, Szeben, Berethalom, Szentágota, Brassó, Enyed, Szászváros, Gyulafehérvár, Torda, Kolozsvár stb. Vasat hoztak Torockóról, Vajdahunyadról. Állandó kapcsolatuk volt Moldvával Csíkon és Gyergyón keresztül.

A tímárok, szücsök, csizmadiaik, mészárosok számára szinte nélkülözhetetlen volt az olcsóbb moldvai nyersanyag, ugyanakkor előnyösen helyezhették el késztermékeiket az ottani fogyasztók kezében. A fazekasok nemcsak a helybeli piacra termeltek, hanem főként a csíki és gyergyói vásárra, ahol sok moldvai vásárló megfordult. Kozma Ferenc statisztikája szerint évente 5–20 ezer cserépedényt szállítanak Udvarhelyről Moldvába.

A hivatalos kereskedelmi útvonalak mellőzésével kereskedtek rejtett, tiltott utakon is. Éltek ezzel a lehetőséggel a helybeli céhes mestereken kívül más városbeliek és idegen kereskedők is, akik szívesen kerülték ki a brassói vagy pl. a beszercei vámhatárokat. Erre utal Báthory István fejedelem székelyek számára kiadott rendelete 1571. augusztus 18-án: „...a brassai utat és a huszadfizetést kikerülő s a Székelyföldön át rejtett és tiltott utakon át üzött kereskedés” megakadályozására. Elrendeli, hogy a tilalom ellen vétők büntetésében brassai tanácsnak segítségét nyújtsanak.

A szücsök 1809-ben kelt, s a helybeli Főigazgató Tanácshoz intézett levele arról tanúskodik, hogy „évszázados gyakorlatuk volt aprómarhákat [bárány stb.] főképp Moldvából szerezni be, »tavasz idején a gyimesi, tömösi, osantzi passusokról [szorosokon át] más helyekről hajtották az állatokat,» a mészárosok nemkülönben. A tímárok a nyersb

ket jórészt Moldvából szereztek be. A vámhatári tilalmak megszegése a guberniumi rendeletek egész sorát vonta maga után. Az 1745. március 26-án Szebenben kelt rendelet így szól „...káros, hogy Havasalfölde és más helyekről örmény s más kereskedők feles [sok] kikészült bőrt kezdtek behozni és szabadon árulni, mi veszélyezteti némelyek privatum lucrumát [saját hasznát!]”. Egy másik levélben a gubernium azért méltatlankodik, mert a tímárok a rendeleteket rosszul értelmezik. „Más tartományokból [Moldva és Havasalföld] általában [egy kötegben] hozzák be a bőroket, holott az itteni mészárosoknál elegendőt kaphatnának. Ez sok szempontból káros: egyrészt a pénz az országból ok nélkül »kitakarítatik«, másrészt az idevaló mészárosoknak összegyűlt nyers bőreik nem adódnak el, emiatt pedig a tehénhús ára napról-napra növekedik. Ez nem engedhető meg azért sem, mivel több városbeli [Kolozsvár, Gyulafehérvár, Enyed, Szászsebes] mészáros panaszkodott amiatt, hogy tőlük a nyersbőroket nem akarják megvásárolni. Ezért a gubernium megparancsolja a széknek, hogy a kerülethez tartozó tímárokat arra intse: ha helyben elegendő nyers marhabőrt nem kapnának, azt a szomszéd városokban igyekezzenek beszerezni, és csak abban az esetben hozzanak be bőroket, ha a szükségletet a belpiac

engedélyt kapnak. Ellenkező esetben az idegen bőroket

guberniumi rendelet tilalmazza bármilyen árucikk behozatalát és ellett. A mesterembereknek is megtiltja mesterségükhöz nem guberniumi tilalmakat a céhek továbbra is kijátszották, a nek kedvezett a vidék földrajzi fekvése is.

piacokon eladhatták, szerződéseket kötöttek a különböző szerződéses a XVIII. század első feléből valók. A tímárok lést kötöttek a marosvásárhelyiekkel (akikkel „uniójuk”

[egyezésük] volt) a segesvári árulóhelyért. (Azt a helyet kapták, amelyet az utóbbi vásár alkalmával lefoglaltak.) Az 1760-as évek végén Medgyesen is külön helyük volt. A többi céh is hasonlóképpen gondoskodott a maga árulóhelyéről. Többek közt Fogarassal, Kőhalommal, Baróttal, Székelykeresztúrral, Gyergyószentmiklóssal, Gyergyóditróval stb. kötöttek szerződéseket, amelyek előírták az árulás helyét és rendjét. A csizmadiáknak Gyergyószentmiklóssal 1840. június 16-án kötött szerződése megállapítja:

„1. a gyergyószentmiklósi mesteremberek a csizmadiaszínen árulnak. 2. a csizmadiaszínen szemben a csíkszeredaiak a kézdivásárhelyiekkel egyvégűben. 3. az udvarhelyszékiek ezekkel hátat vetve két sorban helyezkednek el a kimért helyeken, mely »keresztire tézsen 3 1/2 öleket« [kb. 6,6 méter]. 4. ezek után jönnek a szíjgyártók két sorban a kimért helyekre. 5. a talpasok a »sotok« sátorainak hátok mellé hátat vetve egy sorban áruljanak a sokadalmak idején. 6. a talpasok alsó végibe jönnek a kovácmesterek. A vásárbírák kötelessége a kijelölt helyeket a mesterembereknek megmutatni, azok pedig a helyek megtartására »köteleztettek«.”

Hasonló szerződést kötöttek a szűcsök a gyergyószárhegyi vezetőséggel 1830-ban. A csizmadiák Gyergyóditróban is egymással szemben két sorban árultak, a gyergyószentmiklósi csizmadiákkal hátat vetve, meghatározott vámpénz ellenében. A csizmadiamesterek segesvári helye az 1797. február 27-i jegyzőkönyv szerint: „...elkezdvén az öregebb az első helyen végig egymás után rendiben menjenek az Kicsiny Kapuig, azután aki következik az kezdje az Szegeleten rendibe”, a rendbontó büntetése 1 forint »lészen«. Baróton a tímárok rendtartása: „1. A piac napnyugati végén a barótiak, utánuk a kézdivásárhelyiek, mellettük az udvarhelyiek, végül a kőhalmi mesteremberek következnek két sorban, egymással szemben.” Megszabott helyük volt Szentgyházás- és Kápolnásfaluban, mivel előbbi jogot nyert három országos vásár tartására 1834-ben.

A szerződéseket jobbra kölcsönösen kötötték meg. Példa erre a helybeli fazekasok barótiáknak kibocsátott, 1826. augusztus 13-i végzése, mely megszabott taxa ellenében árulóhelyet biztosított a barótiáknak, kik a szerződés megkötésekor 9 máriást fizettek.

A szabályok és jegyzőkönyvek előírták a sokadalmi adás-vevés körülményeit, a mesteremberek viselkedését. Vásárra menetelkor köteleességük volt idejében „előállani”, különben helyet nem kaptak. Ugyanakkor nem engedélyezték a napokkal, sőt hetekkel korábbi elindulást. A fazekasok pl. 3 forinttal sújtották azt a mestert, aki Gyergyóba vagy Csíkba 3 héttel a sokadalmak napja előtt elment. Áruikat bérbe vett szekerekkel vitték. A mesteremberek ithoni rangsorát követték idegenben is: elsősorban a céhvezetőség és az idősebb mesterek helyéről gondoskodtak. Vásárszabadulás előtt senki nem árulhatott idegenben. Az eladásra szánt árukkal kapcsolatban mint érdekességet jegyezzük meg, hogy a fazekasok 3 forinttal büntették „aki fejr fazékot árusított”. Egyedülálló példa az is, hogy a csizmadiák tiltották tolmács igénybevételét a fogarasi vásárban és más helyeken is 6 forint büntetés terhe mellett. Valószínű el akarták kerülni az ilyen módon szerzett előnyöket versengésükben. Viszont ez azt is feltételezi, hogy a mesterembereknek érdekük volt ismerni, megtanulni az illető helységek lakosainak nyelvét.

Az idegenben levő árulóhelyek megtartása a helybeli céhek számára nem volt könnyű feladat, hisz a céhek ezeket a helyeket akkor igényelték (sőt erőszakolták ki), amikor Erdély-szerte kemény harc folyt a piacokért az iparilag legfejlettebb városok között is. Így nem csoda, hogy az 1760-as években az udvarhelyi tímárcéh már szembetalálja magát igen erős ellenfelével, a brassói tímárokkal. A konfliktus a medgyesi árulóhelyért robbant ki, ahonnan az ittenieket Brassó ki akarta szorítani. Az 1769. június 8-án Segesváron kelt, Mária Teréziához fölterjesztett tanúvallomásokból kitűnik, hogy az udvarhelyiek régóta a medgyesi tímármesterek mellett árultak megvásárolt helyükön „a Gabonás háznál a mészár szék előtt”. A brassóiak csak mintegy 30 éve járnak a medgyesi vásárra. Andreas Weinhold segesvári tanú úgy hallotta brassói és segesvári tímároktól, hogy a brassói tímármesterek, mivel „uniális” tagok a medgyesiekkel, ragaszkodnak a helyhez, „eönékiek inkább mint az Exponenseknek Competálna az utrizált hely” [őket inkább illeti meg az árulóhely], mivel udvarhelyiek az uniónak nem társai.

Hasonlóképpen kerültek összeütközésbe a helybeli csizmadiák a kézdivásárhelyi baróti piac miatt. 1828-ban a Miklósvár széki baróti „possessorátushoz és Communitásához” intézett levélben előadják sérelmeiket: „...két sorban összeszorulva kell árulni a sokadalmak egyszerre 80-90-en is megjelennek, a legnépesebb céh lévén), a kézdivásárhelyiek árulnak, noha alig vannak 15-16-an. Minden vásáron ezért nagy a civé-

Kényszerítsék a kézdivásárhelyieket, hogy két sorban áruljanak. Az árulóhely további birtoklásában erősítsék meg, gondoskodjanak a kiközvetetéséről.” 1828. május 30-án Bardóc fiú Szék válaszában megerősítette az itteni céhet jogaiban.

A „regius fundu”-son [királyi birtokon] levő szász városok céhei olyan kiváltságokkal rendelkeztek, melyek versenyképtelenné tették a kisebb városok kézművesiparát. Jellemző példa erre az udvarhelyi tímárok hosszan tartó „perlekedése” több szász város tímárcéheivel. A nézeteltérések már a XVII. század folyamán megkezdődtek és majdnem kétszáz évig tartottak. A vita tárgya volt, hogy a helybeli tímároknak és vargáknak kezdetben közös céhük volt, ennek folytán a vásárokon két, sőt háromféle terméket is árúsíthattak egyszerre [bőrt, sarut, bocskorszíjat]. A szász vidékek céhei (ahol a tímároknak külön céhük volt a vargáktól) ezt nem tűrték, mondván, hogy „egy céhbeli mesterembernek nem illik s nem is lehet olyan három különös [külön] céhet illető mesterséget másoknak nyilvánvaló kárára folytatni”. Az ügy Apafi fejedelem elé került, aki 1683. február 25-én kelt rendeletében megparancsolja, hogy „a királyi funduson” egy és ugyanazon időben »mivelt« bőroket és sarukat sem maguk által, se feleségeik vagy mások által eladni és vásárolni ne lehessen, hanem csak egyik formáját, akár készített bőroket, akár csinált sarukat...”

A szászok a helybeli tímárok teljes kiszorítására törekedtek a maguk piacairól. Erre utal az udvarhelyi és marosvásárhelyi tímárok közös panaszlevele 1724. december 14-ből, melyben sérelmezik, hogy a segesvári mesteremberek az itteni tímárok talpbőreit elvették a piacon, pedig ezzel ők szabadon kereskedhetnek.

A marosvásárhelyi tímárcéh 1774-ben kelt, guberniumhoz intézett levele panaszolja, hogy a szebeni sokadalomban az ottani helybeli tímárok akadályozták őket a művek árulásában. Többrendbéli sértés érte őket s velük egy „privilegiummal élő” udvarhelyi tímármestereket, hiszen „mesterségük” árulását „impediálták” [akadályozták] a segesváriak és kőhalmiak. Kéri, hogy kiváltságait megtarthassák, akadálytalanul árulhassák tímár „mesterségüket” a regius funduson. Az 1774. március 24-én Szebenben kelt „resolutio” [végzés] a szászoknak kedvezett: „a szebeni, segesvári és kőhalmi tímár mesteremberek az elvett talpak birodalmában maradnak. In Regio Fundo [királyi birtok], ahol a tímároknak külön céhük van a vargáktól, tímár árut a pereskedés berekesztéséig »ad exitum litis« ne áruljanak a panasztevők.” Az ellentétek a XIX. század elejére sem szűntek meg. A tímárok panaszkodnak a segesváriakra, akik újabban Erzsébet városában is gátolják őket a szabad adás-vevésben.

A fentiekből következik, hogy az udvarhelyi céhek belső fejlődésére is fékezőleg hatott az erdélyi városok közötti éles konkurenciaharc, a hatóságok regulázó eljárásai is legtöbbször a főnálló állapotoknak kedveztek.

A céhbeli mesteremberek kereskedése mellett a helybeli csekély számú hivatásos kereskedőnek is szerepe volt a város árucere-forgalmában. A kereskedelmi forgalom javarésztét viszont idegen kereskedők bonyolították le. Vásárok idejére bérbe vettek „boltocskákat” a céhektől. A vásári vámot a város magának követelte. A csizmadiák 1735. február 17-én a várossal kötött szerződése hangsúlyozza, hogy sokadalmak és más alkalmak idején ha görögöket fogadnak árulóhelyükön „pártjukat ne fogják”, kötelességük legyen azoknak a városnak járó szokott jutalmat, a vámot megadni. Görög kereskedőkön kívül örmények is árultak a céhek boltjaiban. A fazekasok 1774-ben tiltakoznak a város bírójára, Sezeles András ellen, amiért az örményektől kapott sátorpénzt a bíró exponensei elvették, nem engedték át a céheknek. A fazekasok boltjának egy része állandó jelleggel bérbe volt adva hol helybeli, hol idegen kereskedőknek. 1778. december 17-én zálogba adták a bolt alsó végét egy „törvénydeszka hosszúságú” [oláhfalvi deszka!] helyet Téglás Györgynek és feleségének 21 eszten-deig 200 ezer forint ellenében. A gubernium 1797-ben kelt 6077. sz. rendeletében a boltok piacról eltávolítását sürgeti, ezért Téglás Györgyné 1798-ban beperelte az említett fazekascéhet, mivel az nem volt hajlandó kárpótlást fizetni.

A görög és örmény kereskedők mellett megfordultak a városban lengyel és cseh kereskedők is. Nyersanyagbeszerzés és az áruk elhelyezése miatt egyre inkább kiéleződik a harc a céhes mesterek és a vándorkereskedők között. 1711. március 8-án Medgyesen kelt guberniumi rendelet tilalmazza a kikészítetlen báránybőröknek örmények általi felvásárlását, viszont kötelezővé teszi a szücsöknek és mészárosoknak, hogy a báránybőrök árát illendőképpen megfizessék. 1742. május 7-én a szücsök újabb panaszlevelet intéznek a Székhez az örmények ellen. Sérelmezik, hogy „azok a bárány- és egyéb vadbőröket annyira »szedik«, hogy már bennünket az »Popula« számban sem vészen”. Falvokról lóterükkel hordják. Kéri, hogy ezeket a céh elkobozhassa. 1744-ben újból panaszkodnak az örmény,

zsidó, lengyel és más kereskedők ellen, kik ősrégi kiváltságait megsértik. Azon év szeptember 12-én, Szebenben kelt guberniumi válasz újból megerősíti a szücsöket a nyersbőrök vásárlásának jogában. Az előbbi rendeleteket 1747. április 27-én a gubernium részéről követi egy újabb, helyet adva a szücscéh panaszainak. Az örmények szabálytalan kereskedése tovább ingerelte a szücsöket, akik ezúttal Mária Teréziához folyamodnak panaszukkal. A királynő megerősíti a szücsök kiváltságait: „senkinek a céhbéli szücsökön kívül kikészítettlen bőroket, melyek a mesterségükhöz és kereskedésükhöz szükségesek a sokadalmak idején kívül fölvasárolni” ne lehessen. Csak a céhtagoknak lehet érleletlen bőroket feldolgozni. 1783. február 27-én a guberniumhoz küldött levelükben ugyancsak a szücsök a kontárok mesterkedései miatt panaszkodnak.

A többi céh is hasonlóképpen került szembe a vándorkereskedőkkel. A csizmadiák 1755. március 22-i jegyzőkönyve egy gyergyói örménnyel való ellentétéről számol be, ami a kordoványbőrök árulásával kapcsolatban merült fel. A tímárok a bőrök drágulásának egyik okát abban látják, hogy Csikból és Gyergyóból nagy számban jönnek örmény kereskedők, akik a bőroket felvásárolják és „nyerekednek” velük. A bőr csáválásához szükséges hamu is nagyon megdrágult, mert Keresztúron egy örmény az egész szék területéről és főként a „fejér Nikó [Nyikó] mellett” s más falvakból is felgyűjti hamuzsírnak a céh kárára. A fazekasok is a saját bőrukön tapasztalják a közvetítő kereskedelem „káros voltát”. Az 1811. január 8-i gyűlésükön határozatot hoznak, hogy „senki, idegennek sem százában sem darabjában edényt ne merészellen eladni, 12 forint büntetés terhe mellett”. A céhtagok áruszállító szekérhez sem jutottak, mert az idegen magasabb árat fizetett, s amellet itellel-itallal tartotta a fuvarost.

A kereskedelmi tőke behatárolása a céhes termelésbe elősegítette a céheken belüli bomlási folyamatot. A céhek keretében feltűnik a tömeges nyersanyagbeszerzés jelensége. A pánikhangulat legelőször a bőriparban jelentkezik. A gubernium 1805. augusztus 27-én tiltó rendeletet bocsát ki amiatt, hogy „szerte az országban a tímárok a kereskedők példájára bőrokkal kereskednek sokadalmakon kívül, amit Debrecenből köteggel hoznak”.

Szigethy Gyula Mihály XIX. század eleji leírásában is megjegyzi: „...a legjobb mesteremberek is felhagyják szokott, s tanult mesterségeiket a kereskedelemre adják magokat, melynek oka a köntöst csinálatóknak kevés száma, a pénznek szűk volta, az életnek drágasága és a kézműves mesterségek vidéken elterjedése.” A század közepére gyakori jelenséggé vált, hogy némely mesterek „kihúzzák magukat a céhtagok sorából”, amint ezt bizonyítja Boér József és Boér Lajos mészáros mesteremberek esete. Az 1851. szeptember 10-i céhgyűlésen írásban adják be lemondásukat. Ebből idézünk: „...a levágandó marháról adót kell fizetni; a kiváltság (1809) 7. pontja ellenére a sertés, borbécs, borjú, juh, ketske és bárányhúsok metélése a felsőbb rendeletnél fogva mindenkinek megengedett, meghagyván a mészárosoknak csak a nagy marhavágás joga. De minthogy éven át egy mészáros mesterre tizenkét darab nagy marha levágása jut, ily csekély jövedelemért sok rebegekkel egybekötött felelősség terhe alá nem adják magukat.”

A XIX. század elején a kereskedelem a környező falvakban is egyre nagyobb teret hódít. Kereskednek fával, borral (Segesvárról, Medgyesről, Nyárad és Küküllő melletti bortermő helységekből hozzák); vászon-, gyapot-gyapjú szőttéseiket, „pokrócaikat” a medgyesi és marosvásárhelyi sokadalmakra viszik. Szűk termés idején a havasalföldi síkságról szerzik be a gabonát. Emellett jelen van a piacokon a zöldség, nyers és szárított gyümölcs (különösen a csikiak vásárolják ez utóbbit). Brassóból, Szebenből, Havasalföldről, Moldvából sertéseket hajtanak nagy sereggel és azoknak szalonnáját, háját stb. Udvarhelyt a heti vásárokon eladják. A piacokról nem hiányzik a méz, viasz, méhsőr, háziszárnyas, hal, pogácsa. A parajdiak felmázás és kisebb kőssokkal árasztják el az udvarhelyi piacot, ahol a székbeliek és más vidékről (Csik, Háromszék, Erdővidék) jöttek felvásárolják.

Olsvainé Tamás Margit

Bátori Schulz Bódog síremléke

Esztergom város határában áll az 1861-ben felállított honvédtemető – egy rövid alkotmányos időszak olyan alkotása, amit mai gondolatainkkal és tudásunkkal is egyértelműen el kell fogadnunk. Alig tíz évvel az 1848/49-es szabadságharc után Esztergom vármegye közönsége közös sírba temette el a honvédeket s a velük szemben harcolt császári hadsereg katonáit. Esztergom vármegye bizottmánya, amely a döntést meghozta, felette állt a sovinizmusnak, a nacionalizmusnak. Feltehetően tudták, hogy a több mint hatszáz honvéd között a magyarok mellett voltak szlovákok, németek, ruszinok, s tudták azt, hogy az elesett osztrák császári katonák között is voltak magyarok. Ezt az emberi tisztességet illenék napjainkban is minimumnak tekinteni.

A létrehozott honvédtemető lehetővé tette, hogy a későbbiekben elhaltakat, akik egykor a honvédsereg tagjai voltak, itt temessék el. Egyetlen emlékmű létrejöttének történetéről szeretnék most beszámolni. Egy levéltári iratköteg van előttem, s ebből emeltem ki a Majer István választott püspök által sajátkezűleg megrajzolt feliratot, amely a sírkőre rákerült: † Bátori Schulz Bódog 1848–49-i Honvéd Dandárnok, az I és II-d osztályú érdemrend tulajdonosa, a bodrogkeresztúri és herkályi csaták hőseinek a *bazafiúi kegyelet*. Született 1804. Meghalt 1885.

Ki is volt Bátori Schulz Bódog? Az életrajzot röviden meg lehet fogalmazni. 1804. január 14-én született Körmöcbányán, jogot végzett, majd katonai pályára lépett. Fülbaja miatt nyugdíjazták, de 1848-ban az olasz forradalom napjaiban visszatért századához, s az alakulat kitöréséhez személyes bátorságával nyújtott segítséget. Magyarországra hazatérve a honvédséghez jelentkezett, ahol százados, majd később őrnagy lett, a 17. zászlóalj parancsnoka. A korabeli hagyomány szerint a Bátori nevet katonáitól kapta. Több mint 20 csatában vett részt, s személyes bátorságával mindig kitűnt. Komáromi magatartásáról az ellenség egyik legjobb ismeretekkel rendelkező tagjának visszaemlékezéséből idézhetünk. Nyikolaj Vasziljevics Iszakov 1849-ben a cári hadsereg alezredese I. Miklós cár megbízásából járt Komáromban, ahova Görgey levelét vitte el, a cár biztatásával, hogy Klapka György feltétel nélkül adja fel Komáromot, így számíthat majd Ferenc József kegyelmére. Iszakov visszaemlékezésében rokonszenven emlékezett meg Klapkáról és kísérletéről. Itt említette Schulz Bódogot is: „Az ablakból láttam, hogy egy pompás pej lovon befutott Sulcz ezredes. A magyarok azt mondták, ő a legbátrabb tisztük. A rőt hajú, süket, igen nyájas tekintetű férfi engem a mi vezérkarunk vitéz Schulzára emlékeztetett.”

Nemcsak Iszakov cári alezredes volt jó véleményvel dandárnokunkról, de Görgey is napiparancsban dicsérte meg magatartását. Komáromból szabadságlevéllel szabadulva pap testvérénél, Garamkövesden élt – ennek ellenére meghurcolták Ferenc József zsoldárjai. Hivatalt nem vállalt, 1867 után is megelégedett avval, hogy Esztergom vármegye Honvédegylete elnökének választotta. Emlékiratait 1870-ben adta ki. 1885. március 8-án halt meg Garamkövesden.

A társadalom magatartása ettől kezdve válik számunkra érdekessé. Esztergom vármegye törvényhatósági bizottsága 1885. április 28-i ülésén Kruplanicz Kálmán alispán indítványozta: „A legőszintébb hazafiúi fájdalommal értesültek nem csak a megye lakosai, hanem az összes magyar nép f. évi martius 8-án azon elszomorító hírről, hogy Schulz Bódog 1848–1849-i honvéd dandár parancsnok Kövesden, hol dicső pályájának befejezése után majd 30 évig mint e vidék egyik közkedvességű alakja élvezte jól kiérdemelt nyugalmát, – végelgyengülés következtében, rövid szenvedés után meghalt. Nem itt a megye termében van ugyan tulajdonképpen helye annak, hogy hazai történetünk egyik legdicsőbb korszakának ezen nagyasló legjelesebb alakját illően dicsőíthessük, megfoga ezt tenni a történelem, a mely nemzeti átalakulásunk ezen fénykorát, hűségesen nem is tudná ecsetelni, anélkül, hogy Schulz Bódog hazafiúi nagy érdemeinek ne szavazná meg a legmélyebb elismerést és dicséretet.”

Mai gondolatainkkal tekinthetjük ezt egy kötelező, általánosan kijáró dicséretnek, de kövessük Kruplanicz Kálmán alispán szavait: „De miután ő életében, szíve szándéka szerint, noha nem itt született, leginkább e megye fia volt, sőt agg korának legkedvesebb napjai is azok valának, a melyeket nálunk, régi bajtársai körében tölthetett; s végre miután úgy a saját, valamint rokonai kívánságára az esztergomi honvéd temetőbe lett örök nyugalomra

elhelyezve, a mely temető gondozása Esztergom vármegye közönségének mindig különös kegyelete és figyelme tárgyát képezte, ennél fogva bátorodom indítványozni: I. miszerint Schulcz Bódog haza fiúi nagy érdemei a mai közgyűlés jegyzőkönyvében is meg örökíttessenek. II. Határozza el a megye közönsége azt, hogy Schulcz Bódog sírján egy érdemeihez méltó sír emléket fog emeltetni...”

Közbevetőleg kell elmondani, hogy a honvédtemetőt hosszú évtizedeken keresztül az esztergomi gimnázium diákjai gondozták, most a városi tűzoltóság vállalta el – szép és dicsérendő feladataként – a temető rendbetételét.

A vármegye létrehozott egy bizottságot, Majer István választott püspök elnökségével (aki 1848-ban még az esztergomi nemzetőrök eskütételéről készített mint fiatal pap metszetet), amely a Buzárovits Gusztáv nyomda ingyen munkájával egy Hazafiúi fölhívást bocsátott ki: „Ezennel tehát a hazafiúi érdemeket méltányló t. Közönség nagylelkűségéhez fordulunk, s honfitársainkat tiszteletteljesen fölhívjuk, hogy adományaikkal a nemes czélhoz járulni szíveskedjenek.”

Levéltárunkban megmaradtak az aláírási ívek. Hosszan lehetne elemezni azoknak a névsorát, akik egy honvéd dandárnok síremlékéhez hozzájárultak, akit a közös sorson kívül legfeljebb baráti szálak fűztek Esztergomhoz, Esztergom vármegyéhez. A sok megmaradt ív közül nézzünk kettőt. Az egyik ívet dr. Kőrösy László, az Esztergom és Vidéke főszerkesztője gyűjtötte, maga kezdve az adakozást 2 Ft-al. A szépen kiírt, értelmiségi adakozók között dr. Mátray Ferencet, Matulay Istvánt találjuk. De ezen a listán adakozott a zsidó Stern Mór, s nem lehet meghatottság nélkül nézni a nehéz kezű, a névaláírással is bajlódó Csomor András 50 krajcárját, Csomor József 20 krajcárját, a másik kovács Csomor József 20 krajcárját és Csomor János kovács 10 krajcárját. A másik lista, amit bemutatásra választottam, Párkány mezővárosé, ahol a mezőváros 5 forintja a legnagyobb összeg, de a mezőváros mellett 34-en járultak hozzá az összesen 23 forintnyi összeghez. Adakozott dr. Fritz orvos, Rogrún Ede gyógyszerész, a zsidó kereskedők, Csányi Máttyás földműves, s a magát csak P-vel jelölő adakozó, aki 30 krajcárt ajánlott fel.

Esztergom város újságja, a Kőrösy László szerkesztette Esztergom és Vidéke többször is hírt adott a gyűjtésről. 1885. július 5-én Batori emléke címmel írta vezércikkét. „A nagy hős sírja azonban még jeltelenül áll. Állítsunk föléje emlékkövet, mely a késő nemzedékeknek is megmagyarázza azt, hogy mért dobog a honfiúi szív melegebben egy sír közelében.” A kor sajtószokása szerint, több alkalommal is beszámoltak a gyűjtés állásáról, így az 1886. január 24-i számban már 237 forint 20 krajcárnyi összegről számolhat be az érdeklődő olvasóknak az újság. A szükséges összeg a gyűjtés megkezdése után egy évvel együtt volt, 1886. május 30-án egyezett meg Majer István választott püspök, a Batori Schulcz Bódog emlékbizottság elnöke Gurgulits József nyergesújfalusi kőfaragómesterrel, hogy 482 Ft-ért elkészíti: „Az emlék mauthauseni fekete Spenitből 2,50 méter magasságú s a tervrajz szerinti szélességű piramis, négy oldalban csiszolt, kereszt és koszorúval faragva díszített, s vállalta 160 betűből álló, platinával bevont felirattal ellátandó nevezett mester úr által legfeljebb f. évi szeptember közepéig felállítandó, nemkülönben süttői kőből a sírfedő (sarcophag) nevezett Gurgulits úr által állítandó.”

Szeptember 20-án Gurgulits József az elkészült munkáról beadta a számlát: „Kegyelet fejében az írásból engedményezés 5 Ft” kitétellet.

Batori Schulcz Bódog emlékbizottság utolsó ülését 1886. szeptember 23-án tartotta, ahol Majer István beszámolt arról, hogy a bizottság titkárával, Barta Endre megyei főszámvevővel megtekintette a síremléket, amely „szépen sikerült s a boldogulthoz és a hősi erények tisztelőihez méltó”.

Batori Schulcz Bódog síremléke alig egy év alatt elkészült, nem állami pénzből, hanem a társadalom legszélesebb körének adakozásából. Az lenne jó, ha elődeink főpapokból a napszámosokig terjedő adakozásához hasonlóan, összefogva tudnánk mai feladatainkhoz is méltó megoldást találni.

Ortutay András